

Romualdas Drakšas
Teisės fakulteto doktorantas

MIRTIES BAUSMĖS RAIDA LIETUVOJE

I. Lietuvai apsisprendus tapti Europos Sąjungos nare, mums vis aktualesnis tampa mirties bausmės baudžiamuosiuose įstatymuose egzistavimo klausimas. Šiuo metu dauguma žymesnių teisininkų Lietuvos Respublikoje pritaria būtinybei panaikinti mirties bausmę. Teisininkų diskusijos, kuriose sprendžiama ar verta panaikinti šią bausmę pamažu virsta svarstymu, kaip tai geriausia padaryti. Tam, kad būtų pasirinktas optimaliausias mirties bausmės panaikinimo būdas, būtina būti susipažinusiems su jos raida ar padėtimi užsienio šalyse, bet ir nusimanyti apie šios bausmės istoriją Lietuvoje.

II. Lietuvos istorijoje pagal vyravusį požiūrį į mirties bausmę ar jos vykdymą, aiškiai galima išskirti kelis periodus. Pirmasis periodas - tai laikotarpis, kai dar nebuvo Lietuvos centralizuotos valstybės ir taikytos tik paprotinės teisės normos. Antrasis periodas - Lietuvos centralizuotos valstybės kūrimosi, bei atskirų rašytinių teisės rinkinių įsigaliojimo laikotarpis. Jis trunko iki LDK Pirmojo Statuto priėmimo 1529 m. Trečiasis etapas - tai Lietuvos Statutų galiojimo laikas, jis tęsėsi iki XIX a. vidurio, kai Lietuvoje įsigaliojus carinės Rusijos baudžiamiesiems įstatymams įsigaliojimo prasidėjo ketvirtasis periodas. Penktasis periodas apima tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį, šeštasis - sovietinės okupacijos metus, o septintasis prasidėjo atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Jis turėtų tęstis iki visiško mirties bausmės panaikinimo.

Baudimą mirtimi plačiai taikė dar atskiros lietuvių gentys per visą žinomą jų istoriją iki pat centralizuotos valstybės susikūrimo. Kai kurie lenkų metraštininkai, kuriais vėliau rėmėsi Simonas Daukantas savo veikaluose, yra minėję tai kaip mirties bausme buvo baudžiami nusikaltėliai lietuvių gyvenamose žemėse. (1) Antai už išžaginimą buvo baudžiamas mirtimi

sudeginant, trečią kartą apsivogusį asmenį šunimis užpjudydavo, plėšiką ar žmogžudį atiduodavo aukos giminėms nužudyti. Salyginai galima išskirti kelias baudimo mirtimi įvykdymo rūšis. Už santykinai lengvesnius nusikaltimus nusikaltėlis buvo kariamasis ar jam nukertama galva. Sunkesni nusikaltimai, kuriais buvo laikomi tokie kaip šventų vietų išniekinimas, buvo atlyginami deginimu ant laužo ar laužymu ratu. Labai plačiai, ypač ankstesniais amžiais, vyraujant gimininei santvarkai, buvo taikomas kraujo keršto principas.(2) Šis principas pasireiškė tuo, kad mirties bausmės vykdymas nusikaltusiam asmeniui būdavo patikimas aukos giminėms. Reikėtų pabrėžti, kad tai buvo natūralūs papročiai, lygiai taip ar panašiai buvo baudžiama mirtimi tiek germanų, tiek slavų gentyse. Vykstant valstybės centralizavimui, dažnai mirtimi buvo baudžiami politiniai priešininkai, kuriuos laimėjęs varžovas žudydavo tiek imituodamas teismo procesą tiek ir be teismo. Šiuo atveju įsimintinas Mindaugo atėjimas į valdžią, kuomet jo įsakymu įvairiais būdais buvo nužudyta didelė dalis lietuvių kunigaikščių, įskaitant ir jo paties gimines.(3)

Paprotinė teisė, reguliavusi baudimą mirtimi beveik nepakito vykstant ir pasibaigus valstybės centralizavimui. Žmogų myriop nuteisdavo nebe genties sueiga ar seniūnas, bet vietinis kunigaikštis, kurio rankose susitelkė tiek teisminė tiek vykdomoji valdžia. Šiek tiek kita padėtis buvo Lietuvos miestuose ir miesteliuose. 1387 metais Jogailos suteiktos privilegijos, iš pradžių Vilniaus miestui, po to Trakams (1408 m.) dar vėliau kitiems miestams, leido jiems taikyti Magdeburgo teisę. Magdeburgo teisės šaltiniais buvo du teisės rinkiniai - Saksų veidrodis ir Magdeburgo miesto normos. Į Lietuvą ši teisė pateko iš Lenkijos miestų, kurie padarė joje savų pakeitimų. Magdeburgo teisė dar buvo papildyta Lietuvos miestų papročiais, todėl ne visos normos atitiko galiojusiais Magdeburge.(4). Magdeburgo teisėje mirties bausmei, bei jos vykdymo būdams buvo skiriamas labai didelis dėmesys. Plačiausiai naudojamas baudimo mirtimi būdas buvo pakorimas, už santykinai lengvesnius nusikaltimus, tačiau dažni buvo ir tokie būdai kaip sudeginimas, laužymas ratu, paskandinimas, užmovimas ant baslio ir t.t, kurie buvo taikomi už sunkius, pagal to meto supratimą nusikaltimus - burtinkavimą, žiaurų nužudymą.

Be šių teisės rinkinių Lietuvos teritorijoje atskiru laikotarpiu buvo taikomas Kazimiero teisyne, galiojęs 1468-1529 metais. Tai pirmasis bandymas kodifikuoti teisę Lietuvoje. Tiesa iš pradžių šis teisės rinkinys nesivadino teisyne. Teisyne ši Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero raštą pavadino XIX a. rusų raštininkai. Toks pavadinimas visuotinai prigijo, nors, teisės istoriko prof. K.Jablonskio manymu, šis normų rinkinys tėra

trumpa instrukcija apie teismų darbo suvienodinimą.(5) Vis tik Kazimiero teisynas skiriasi nuo anksčiau minėtų teisės rinkinių. Pastarieji buvo kuriami ne Lietuvoje ir galiojo tik atskirose Lietuvos teritorijos dalyse. Kazimiero teisyne didžiausias dėmesys buvo skiriamas vagystei. Šiame teisyne, turinčiame 25 straipsnius - vagystei skirta 17. Įstatyme kalbama, kad už šį nusikaltimą baudžiami nebajorai nuo 7 metų amžiaus. Vagį leidžiama kankinti, kad jis prisipažintų. Bausmės dydis priklausė nuo nusikaltimo objekto vertės ir nusikaltimo pakartotinumui. Jei pavogta karvė arba ne mažiau kaip pusė kapos grašių, taip pat už pakartotinę vagystę, vagis pakiriamas. Be vagystės buvo baudžiama ir už kitus turtinius nusikaltimus - savavališką miško kirtimą, turto atėmimą užpuolant. Nusikaltėlių teisia jo ponas, o tam atsisakius, abu kviečiami į vietininko arba tįjūno teismą. (6). Skiriant bausmę esminę įtaką turėjo nusikaltėlio socialinė priklausomybė. Nusikaltus feodalui, konstatuojama, kad tai nusikaltimas teisei, už kurį jis bus nubaustas didžiojo kunigaikščio nuožiūra.

Nepaisant tolimesnio plataus mirties bausmės taikymo, bei nepakitusių gyventojų požiūrio į šią bausmę, viduramžių centralizuotoje Lietuvos valstybėje pastebimi teigiami pokyčiai sprendžiant baudimo mirtimi klausimą. Pagrindiniai skirtumai nuo gimininės santvarkos Lietuvos buvo kraujo keršto išnykimas bei atskirų rašytinių teisynų įsigaliojimas. Mirties bausmės taikymas rašytiniuose teisynuose buvo griežčiau ir konkrečiau apibrėžtas nei iki to buvusioje paprotinėje teisėje. Uždraudus kraujo kerštą, buvo pripažinta, kad nusikaltimas pažeidžia ne tik atskiro asmens, bet ir visos valstybės interesus, tokiu būdu nusikaltėlio baudimas buvo ne privataus asmens, o valstybės institucijų kompetencijoje. Galima daryti prielaidą, kad tuo pačiu pamažu pradeda keistis mirties bausmės paskirtis : iš privataus keršto į valstybinę įbauginimo priemonę.

Visame viduramžių laikotarpyje, nuo pat gimininės santvarkos, tarp Lietuvos gyventojų vyravo nuomonė, kad kuo žiauriau bus baudžiamas nusikaltėlis, tuo greičiau mažės nusikaltimų skaičius, nes kiti asmenys bijos daryti nusikaltimus. Ši nuomonė plačiai atsispindėjo ir lietuvių paprotinės teisės koodifikavimo procese. Žymiausiu paprotinės teisės koodifikavimo bei rašytinių teisės rinkinių kūrimo rezultatu buvo trys Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588), kuriuose ryškiausiai atsispindėjo mirties bausmės reikšmė to meto Lietuvoje.

Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.) buvo santykinai nedidelės apimties. Statutą sudarė 13 skyrių, apimančių beveik visų teisės šakų normas. Pagrindiniai Statuto šaltiniai - paprotinė teisė, žemės privilegijos ir romėnų teisė. Šiame teisės rinkinyje numatyta 20 mirties bausmės taikymo atvejų.

Bausmė Statute grindžiama nuodėmės atpirkimo būtinybe, darant išvadą, kad nusikaltėlis savo veiksmais nusikalto ne tik prieš žmogų ar valstybę, bet ir prieš Dievą. Šiame teisės rinkinyje dažnai remiamasi Dievo vardu, minima krikščioniškoji teisė, šventasis teisingumas. Vis tik pagrindinis baudžiamosios atsakomybės pagrindas tiek Pirmajame, tiek paskesniuose Statutuose buvo didžiojo kunigaikščio nustatytos visuomeninės tvarkos pažeidimas ir padaryta nukentėjusiam skriauda.(7, p.97) Statute numatyti keli mirties bausmės nuosprendžio įvykdymo būdai - pakorimas, galvos nukirtimas ar už itin sunkius nusikaltimus taikytinas sudeginimas ar ketvirčiavimas.

Antrajame Lietuvos Statute (1566 m.), kuris buvo žymiai platesnės apimties nei pirmasis, numatoma net 60 baudimo mirtimi atvejų. Šiame teisės rinkinyje pastebima, kad atskirų veikų už kurias baudžiama mirties bausme, aprašymas paimtas iš Magdeburgo ar romėnų teisės. Reikia pripažinti, kad Magdeburgo teisė turėjo įtakos ruošiant ir Pirmąjį Lietuvos Statutą.

Turbūt išsamiausias ir galiojęs iki pat XIX amžiaus vidurio buvo Trečiasis Lietuvos Statutas, priimtas 1588 metais. Šiame Statute numatyta 90 mirties bausmės taikymo atvejų. Baudimas mirtimi, kaip ir paprotinėje teisėje taikomas ne tik už kriminalinius nusikaltimus, bet ir karinius, ar nusikaltimus valdymo tvarkai. Asmuo buvo baudžiamas mirtimi už bajoro namų užpuolimą karo metu bei gyventojų nužudymą; už stovyklos karo metu užpuolimą - galima priskirti prie plėšikavimo karo metu. Baudimas mirtimi buvo taikomas ir už ginklų priešui pervežimą.(8, p.372) Kartu mirties bausmė buvo taikoma už kriminalinius nusikaltimus - tokius kaip išžaginimas, tėvo ar motinos nužudymas. Lygiai taip pat buvo baudžiami asmenys už religinius nusikaltimus: bažnyčios užpuolimą, burtininkavimą. Trečiajame kaip ir ankstesniuose Statutuose buvo numatyti ir mirties bausmės vykdymo būdai. Dažniausiai minimi yra galvos nukirtimas ar pakorimas, tačiau minimi ir sudeginimas, ketvirčiavimas, laužymas ratu, užmovimas ant baslio. Žiauriausias būdas - drąskymas įkaitintomis replėmis ir užsiuvimas odiniame maiše kartu su gyvuliais bei įmetimas į upę- buvo taikomas tėvo ar motinos žudikui. Kaip ir Antrajame Lietuvos Statute, čia pžymėtini ir pažangūs to meto teisėje momentai - nuo mirties bausmės buvo atleidžiamos nėščios moterys, nepilnamečiai ar asmenys padarę nusikaltimą iš kvailumo. Atsiranda tokios sąvokos kaip neišvengiamas būtinumas bei įsakymo vykdymas. Labai daug dėmesio Statute kreipiama į bausmės skyrimą teisme. Mirties bausmė galėjo būti skiriama tik teismo sprendimu, jos vykdymu turėjo rūpintis pats teismas, todėl dažnai pasitaikydavo atvejų

kai teismo sprendimas, skiriantis mirties bausmę, likdavo neįvykdytas. Nebuvo skiriama mirties bausmė esant būtinajai ginčiai.(9) Tačiau tenka konstatuoti, kad požiūris į mirties bausmę kaip į baudimo būdą Lietuvos Statutuose beveik toks pat kaip lietuvių genčių paprotinėje teisėje ar atskiruose miesteliuose taikytuose teisynuose. Didžioji dauguma to meto istorinių asmenybių buvo už mirties bausmę ir tik vyskupas V.Masalskis kelis kartus nesėkmingai bandė iškelti klausimą dėl mirties bausmės panaikinimo.

Lietuvos Statutų, visų pirma Trečiojo, galiojimo laikotarpyje, skirtingai nuo ankstesnių laikotarpių, vis žymesni pažangūs poslinkiai sprendžiant mirties bausmės taikymo klausimus. Pažymėtina tai, kad Lietuvos Statutuose numatomos atskiros asmenų grupės, kurioms netaikoma mirties bausmė. Ši aplinkybė žymiai susiaurino baudimo mirtimi ribas. Gana svarbu tai, kad mirties bausmės vykdymo kontrolė buvo patikėta teismui, kuris priėmė nuosprendį, todėl nuosprendis nebuvo vykdomas nedelsiant, o didelė dalis mirties nuosprendžių likdavo neįvykdyta. Tai rodo, kad šiame laikotarpyje atskirtos dvi baudimo mirtimi pusės - mirties bausmės skyrimas bei jos vykdymas. Ankstesniais laikotarpiais paskirta mirties bausmė beveik visada nedelsiant būdavo įvykdoma. Taip pat pažymėtini pirmi nors ir nesėkmingi bandymai viešai iškelti mirties bausmės panaikinimo klausimą. Carinei Rusijai okupavus Lietuvos teritoriją, Lietuvos Statutai buvo palikti galioti iki pat XIX amžiaus vidurio. Tai liudija tarptautinį jų progresyvumo pripažinimą.

Nuo XIX amžiaus vidurio Lietuvos teritorijoje buvo taikomi Rusijoje galioję įstatymai. Visų pirma 1845 metų rusų bausmių Statutas, vėliau 1866 metų išleista nauja jo redakcija ir 1868 metų baudžiamasis karo Statutas. Pagrindinis, svarbiausias tarpukario Nepriklausomos Lietuvos baudžiamųjų įstatymų šaltinis buvo 1903 metų rusų Baudžiamasis Statutas.(10, p. 10)

Visuose minėtuose įstatymų rinkiniuose buvo numatyta mirties bausmės taikymo galimybė. Štai karo Statute dešimtyje straipsnių buvo numatytas baudimas mirtimi - pagrindinai už karinių veiksmų zonoje padarytus nusikaltimus, tokius kaip: karinė išdavystė, dezertyravimas, bailumas, plėšimas nužudant ir t.t. Taikos metu taikomuose įstatymų rinkiniuose mirties bausmė buvo numatyta kaip nubaudimas už iš anksto suplanuotą nužudymą taip pat už nužudymą ar pasikėsinimą į Imperatoriaus ar valstybės, kurios pilietis yra nusikaltėlis, vadovo gyvybę. Baudimas mirtimi taip pat buvo numatytas už piktnaudžiavimą sprogmenimis, kuris galėjo iššaukti pavojų aplinkinių asmenų gyvybei; taip pat kaip baudimas plėšikiško reido organizatoriams ar vykdytojams, jei tai iššaukė bent vieno

asmens, prieš kurį buvo nukreiptas minėtas reidas mirtį. Šiais atvejais mirties bausmė buvo taikoma besąlygiškai. Rusijos bausmių bei baudžiamajame karo Statutuose numatyti šios bausmės taikymo būdai. Jei mirties bausmė buvo paskirta už karo nusikaltimus, nuosprendis buvo vykdomas sušaudant. Kitais atvejais, dažniausiai mirties bausmė buvo vykdoma nukertant galvą. Ši bausmė galėjo būti įvykdyta tik kai asmuo, turėjęs teisę į malonę, šia teise pasinaudojo. Negalėjo būti baudžiamas nepakaltinamas asmuo ar nėščia moteris. Nuo penkto XIX amžiaus dešimtemčio mirties bausmė nustojo būti vykdoma viešai. Tai buvo tikrai pažangu palyginus su ankstesniais mirties bausmę reguliavusiais įstatymais. (11)

Carinės Rusijos įstatymų taikymo Lietuvos teritorijoje metu keitėsi požiūris į mirties bausmės taikymą bei vykdymą. Mirties bausmės vykdymo viešai nutraukimas rodo pakitusį supratimą apie mirties bausmės tikslus. Šiuo atveju pastebimas pats požiūrio į baudimą mirtimi kaip į bausmę pasikeitimas. Pagrindiniu tikslu tampa nubaudimas, o įbauginti kitus asmenis siekiama ne šios bausmės vykdymo žiaurumu, naudojant ir ypatingai žiaurius šios bausmės vykdymo būdus, o pačiu baudimo mirtimi buvimu.

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, 1903 metų Rusijos baudžiamojo Statuto galiojimas buvo įteisintas 1919 metų sausio 16 dienos Valstybės Tarybos Prezidiumo ir Teisingumo ministro aktu. Įteisinus Rusijos Baudžiamojo Statutą buvo atsisakyta 23 straipsnių, kurie prieštaravo tuo metu galiojusios Konstitucijos nuostatams. Lietuvoje Baudžiamojo Statuto įsigaliojimo įstatymas išbraukė mirties bausmę iš bausmių sistemos ir pakeitė ją sunkiųjų darbų kalėjimu. Bet jau 1919 metų vasario 7 dienos įstatymu, kuris vadinosi - "Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatatai"- buvo įvesta mirties bausmė už visą eilę nusikaltimų, tokių kaip: šnipinėjimas, kariuomenės įrangos naikinimas, priešvalstybinis kariuomenės ir visuomenės kurstymas, nusikaltimai žmogaus gyvybei. Minėtas įstatymas leido taikyti mirties bausmę tik vietovėse, "kur paskelbtas karo stovis". Nuo 1920 metų Baudžiamojo Statuto Papildyme baudimas mirtimi numatytas už "Ypatinguose Valstybės Apsaugos Įstatuose" minėtus nusikaltimus nesant karo stoviui. Susirinkus Steigiamajam Seimui, vienu iš pirmųjų jo svarstomų klausimų buvo mirties bausmės taikymo sustabdymas. Tam tikslui išleistas įstatymas sako: "Kol bus priimtas amnestijos įstatymas ir laikinoj konstitucijoj bus išrištas mirties bausmės klausimas, vykdymas mirties bausmių sustabdomas." (12). 1920 metais priimta Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija nustatė: "Mirties bausmė naikinama". Tačiau dar tais

pačiais metais liepos 23 dieną įstatymas karo stoviui įvesti skelbė : “Nuo šio įstatymo vietose gavimo dienos konstitucinės garantijos sustabdomos ir įvedama mirties bausmė”. Tokiu būdu mirties bausmė vėl galėjo būti taikoma tik karo stoviui esant ir tik tuomet jei tai numatyta pačiu įstatymu, kuriuo įvedamas karo stovis. 1922 metais priimtoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje mirties bausmės klausimas nebebuvo minimas. 1925 metais papildžius Baudžiamąjį Statutą mirties bausmė buvo įvesta už žmogaus nužudymą dėl politinių tikslų, tačiau 1926 metais liepos 31 dieną šiuos BS straipsnius Prezidentas K.Grinius panaikino. 1929 metais birželio mėnesio 25 dieną priėmus “Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybėse, dalyviams ir jų padėjėjams bausti įstatymą”, buvo numatyta mirties bausmė tokių organizacijų dalyviams, išskyrus jei jie, gyvendami Lietuvoje, išstos iš tokių organizacijų per mėnesį po įstatymo paskelbimo ir praneš apie tai policijai ar prokuratūrai. Gyvenantys ne Lietuvoje tai padaryti galėjo per tris mėnesius.

Vis tik negalima teigti, kad tarpukario Lietuvoje mirties bausme nebuvo baudžiami kriminaliniai nusikaltėliai. Štai 1934 metų liepos mėnesio 13-16 dieną Vyriausiasis Tribunolas teisiamajame posėdyje atmesdamas nuteistų mirties bausme už banditizmą kasacinius skundus pareiškė: “Ypatingų Valstybės Įstatų 14 str. 6 punktas leidžia skirti mirties bausmę esant dviem sąlygom: 1) jei padarytas nusikalstamas darbas laikomas “svarbesniuoju atsitikimu” ir 2) jei tatau padaryta politiniais tikslais arba jei tai sudaro pavojų visuomenei (banditizmas).” Be to Vyriausiasis Tribunolas, nagrinėdamas mirties bausmės skyrimo galimumo klausimą, tame pačiame posėdyje nurodė: “ panaikinus Laikinąją Valstybės Konstituciją, vėl liko pilnoje galioje anksčiau išleisti ir nepanaikinti įstatymai, numatą mirties bausmę: tai yra Ypatingieji Valstybės Apsaugos Įstatai ir Baudžiamojo Statuto papildymas ir pakeitimas su 10 paragrafu.” (13) Taigi po Laikinosios Valstybės Konstitucijos panaikinimo vėl įsigaliojo ir iki pat sovietinės okupacijos galiojo Ypatingųjų Valstybės Apsaugos Įstatų straipsniai numatantys mirties bausmę.

1939 metų vasario mėnesio 20 dieną įstatymu buvo sugriežtinta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus Lietuvos Respublikai. Mirtimi buvo baudžiamos šios nusikalstamos veikos: valstybės išdavimas, Lietuvos piliečio, nusikaltusio įtojimu į žinomo priešininko kariuomenę, arba neištojimas iš tokios, asmens išdavimas Lietuvos valstybės paslapčių, susijusių su Lietuvos saugumu, Lietuvos piliečio kurstymas svetimos valstybės kariauti ar kitaip priešiška elgtis su Lietuva, karinė žvalgyba, karinės ginkluotės, amunicijos perdavimas priešui, bendrininkavimas

valstybės išdavime, diplomatinių informacijos dokumentų perdavimas priešui. Pagal Baudžiamojo Statuto 119 str. svetimšalis ar asmuo be pilietybės už švalstybinius nusikaltimus turėjo atsakyti kaip ir Lietuvos pilietis.

Tarpukario Lietuvoje pastebimi to laikotarpio politikų pažangūs bandymai panaikinti mirties bausmę. Tačiau šių idėjų įgyvendinimas susidurdavo su sunkia to meto realybe. Būdama apsupta priešišškai nusiteikusių valstybių, lietuvių tauta privalėjo kovoti už savo valstybingumą. Tai atspindėjo ir baudžiamųjų įstatymų kūryboje. Natūralu, kad pablogėjus tarptautinei padėčiai, pavyzdžiui 1939 metais pasireiškę Vokietijos ir Lenkijos priešiški veiksmai, būdavo numatomos griežtesnės bausmės už nusikaltimus valstybei. Tačiau negalima pamiršti, kad net tokiomis sunkiomis sąlygomis Lietuvoje ne kartą buvo bandoma panaikinti mirties bausmę. Visa tai rodo humaniškesnę požiūrį ne tik į mirties bausmės vykdymo būdus, bet ir į pačią mirties bausmę kaip į nepilnai atitinkančią savo paskirtį bausmės rūšį.

Baudžiamasis Statutas buvo numatęs mirties bausmės įvykdymą pakariant neviešai, tačiau pati egzekucija buvo atliekama sušaudant. 1937 m. sausio 28d. Respublikos prezidento įsakymu sušaudymas buvo pakeistas dujų kamera.⁽¹⁴⁾ Tuo metu jau buvo suprantama, kad mirties bausmė yra didžiausia kančia, todėl neturi būti dar kuo nors didinama.

Lietuvą okupavus, šalyje įsigaliojo 1926 m. RTFSR baudžiamasis kodeksas. Jis galiojo iki 1961 metų birželio 26 dienos, kai LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė LTSR baudžiamąjį kodeksą. Mirties bausmė tarybiniuose įstatymuose užėmė ypatingą vietą. Mirtimi buvo baudžiami tiek kriminaliniai nusikaltėliai, tiek politiniai priešininkai. Sušaudymas buvo numatytas jau 1940 tais metais už sunkius nusikaltimus, ardančius tarybų valdžios ir santvarkos pagrindus. Po okupacijos pradėjusiame galioti kodekse net pagal 43 straipsnius iš 243 buvusių galėjo būti skiriama mirties bausmė. Būtina pabrėžti, kad jei net Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o tuo labiau tarpukario Lietuvoje mirties bausmė nors ir buvo skiriama gana retai buvo įvykdoma, tai pirmaisiais Lietuvos okupacijos metais ji būdavo įvykdoma beveik kiekvienu atveju ilgai nedelsiant po paskyrimo. Pabrėžtina, kad baudimas mirtimi buvo taikomas už valstybinius ir karinius nusikaltimus, tačiau nebuvo numatytas už tyčinį nužudymą, esant sunkinančioms aplinkybėms.⁽¹⁵⁾ 1947 metais TRSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką panaikinanti mirties bausmę, tačiau jau 1950 metais ta pati institucija atnaujino šios bausmės vykdymą. Mirties bausme buvo baudžiama už tėvynės išdavimą, šnipinėjimą, diversinę veiklą. Nuo

1954 metų baudžiama mirtimi ir už tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis. Priėmus 1961 metų baudžiamąjį kodeksą Lietuvos TSR mirties bausmė buvo skiriama kaip pagrindinė bausmė. LTSR baudžiamojo kodekso 24 straipsnyje ji buvo reglamentuojama kaip išimtinė laikinojo pobūdžio bausmė. Jos išimtinumas buvo siejamas su ta aplinkybe, kad mirties bausmė nebuvo įtraukta į bendrą bausmių sąrašą, bet buvo numatyta atskirame straipsnyje. Taigi norėta nepripažinti šios bausmės kaip vienos iš sovietinės bausmių sistemos dalies. Nepaisant to, pagal LTSR baudžiamąjį kodeksą mirties bausmė buvo numatyta daugiau kaip 30 straipsnių: už nemažą dalį valstybinių nusikaltimų, pasikėsinimą į socialistinį turtą itin stambiu mastu, kyšininkavimą, nužudymą, išžaginimą sunkinančiomis aplinkybėmis, karinius ir kitus nusikaltimus.

Pabrėžtina, kad požiūris į mirties bausmę LTSR buvo kur kas mažiau pažangus lyginant su tarpukario Lietuva. Minimais laikotarpiais nebuvo bandymų panaikinti šią bausmės rūšį, nebuvo kalbų apie žmogaus teises. Skirtingai nei Lietuvos Respublikoje ar net LDK, tarybų Lietuvos laikotarpiu nebuvo net viešai išreiškiamų nuomonių dėl mirties bausmės panaikinimo būtinumo. Teigiant, kad Lietuvos istorijos eigoje mirties bausmės klausimas buvo sprendžiamas vis progresyviau, drąsiai galima sakyti, kad LTSR laikotarpiu buvo padarytas gana didelis žingsnis atgal, vertinant baudimo mirtimi problemą.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vyko intensyvus baudžiamųjų įstatymų kitimas, bei tobulinimas. Dėl objektyvių socialinių-politinių pasikeitimų ir atsiradusių naujų nusikalstamo elgesio formų, nemažai veikų baudžiamajame kodekse buvo dekriminalizuota arba kriminalizuota. Pastebimai pasikeitė ir atskirų straipsnių sankcijos. Todėl dabar pagal galiojančią Baudžiamojo kodekso 24 straipsnio redakciją, kaip išimtinę bausmę leidžiama taikyti mirties bausmę - sušaudymą - tik už baigtą tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, numatytą šio kodekso Ypatingosios dalies 105 straipsnyje. Mirties bausmė negali būti skiriama, o paskyrus vykdoma moterims ir asmenims, kuriems, prieš padarant nusikaltimą, nebuvo suėję 18 metų. Mirties bausmė taip pat nevykdoma asmeniui, tapusiam nepakaltinamu po nuosprendžio priėmimo. Teismas, nuteisdamas asmenį mirties bausme, gali pakeisti ją laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Baudžiamojo kodekso 24 straipsnis numato, kad "Mirties bausmė gali būti pakeista laisvės atėmimu iki gyvos galvos taip pat ir malonės tvarka". Nuteistieji laisvės atėmimu iki gyvos galvos laikomi kalėjime.⁽¹⁶⁾ Taigi Lietuvoje mirties bausmė gali būti paskirta tik pilnamečiams vyrams, jeigu jie padarė tyčinį nužudymą sunkinančiomis

aplinkybėmis. Mirties bausmę numato ir 1992 metais priimtas Lietuvos Respublikos įstatymas “Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą”. Nuo 1998 m. balandžio 21 d. šis įstatymas buvo inkorporuotas į Baudžiamąjį kodeksą, papildant jį 71 straipsniu “Genocidas”.

Kiek kitaip mirties bausmė skiriama už nusikaltimus padarytus įvedus karo padėtį. Kada gali būti įvesta karo padėtis numato Lietuvos Respublikos Konstitucija. Pagal Konstitucijos 142 straipsnį karo padėtį įveda arba Seimas, arba Respublikos Prezidentas, “kai kyla grėsmė valstybės suverenumui ar teritorijos vientisumui”. Nurodytais atvejais Respublikos Prezidentas “nedelsdamas priima sprendimą dėl gynybos nuo ginkluotos agresijos, įveda karo padėtį visoje valstybėje arba jos dalyje”.

Būtina paminėti, kad Baudžiamajame kodekse iki 1994 m. liepos 19 d. mirties bausmė buvo numatyta už daugelį nusikaltimų, padarytų karo metu arba kautynių aplinkybėmis. Dabar galiojančio Baudžiamojo kodekso vienuoliktame skirsnyje “Nusikaltimai krašto apsaugos tarnybai” mirties bausmė nėra numatyta. Asmens atsakomybės klausimas karo metu yra sudėtingiau sprendžiamas, nes tos pačios veikos pasekmės karo ir taikos metu gali būti labai skirtingos. Neatsitiktinai Europos žmogaus teisių konvencijos šeštajame protokole nurodoma: “Valstybė turi teisę savo įstatymuose numatyti mirties bausmę už veiksmus karo ar neišvengiamo pavojaus kilti karui metu; tokia bausmė gali būti taikoma tik įstatymų numatytais atvejais ir pagal jų nuostatas.” Šešiolikoje valstybių mirties bausmė palikta tik už sunkius karinius nusikaltimus (“dezertyravimas karo metu arba kautynių aplinkybėmis”), nors visiškai netaikoma taikos metu. Reikėtų pabrėžti, kad galimybė taikyti mirties bausmę karo atveju numatyta ir pagal Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto papildomą protokolą priimtą 1989 metais.(17)

Baudžiamojo kodekso 24 straipsnis nurodo, kad mirties bausmė vykdoma sušaudant. Vyriausybės 1996 metų kovo 6 dienos nutarime “Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslaptį sudarančių žinių sąrašo patvirtinimo” numatyta, kad žinios apie mirties bausmės vykdymo vietą, laiką bei vykdytojus yra Lietuvos Respublikos valstybės paslaptį sudarančios žinios.(18). Pabrėžtina, kad net esant gana nemažam nuteistųjų mirties bausme skaičiui, toli gražu ne visiems ši bausmė įvykdoma. Lietuvos Respublikoje iki 1996 metų spalio 1 dienos mirties bausme buvo nubausta 16 asmenų. Septyniems iš jų nuosprendis įvykdytas, kiti nuteistieji mirties bausme yra parašę malonės prašymus ir laikomi Vilniaus tardymo izoliatoriuje-kalėjime. Pažymėtina, kad 1992-1995 metais daugiau kaip 25 asmenims mirties bausmė buvo pakeista įkalinimu iki gyvos galvos, o nuo

1996 metų liepos mėnesio mirties bausmės nuosprendžiai Lietuvoje nebuvo vykdomi.

III. Peržvelgus mirties bausmės raidą Lietuvoje, galime daryti išvadą, kad sulyg kiekvienu laikotarpiu, išskyrus sovietinės okupacijos metus, šio klausimo sprendimo būdai darėsi vis progresyvesni. Tai įtikinamai rodo tokie faktai kaip: kraujo keršto dingimas viduramžiais, mirties bausmės neskyrimas nėščioms moterims, numatytas 1588 metų Lietuvos Statute, XVIII amžiuje vyke ginčai Lietuvos Seime dėl mirties bausmės panaikinimo, kurie buvo inicijuoti vyskupo Masalskio, baudimo mirtimi vykdymo slaptai įvedimas XIX amžiuje, nevienkartiniai tarpukario Lietuvos politikų bandymai panaikinti mirties bausmę. Atsižvelgiant į šiuos faktus, bei į baudimo mirtimi padėtį dabartinėje Lietuvos teisėdaroje, drąsiai galime teigti, kad mirties bausmės panaikinimas Lietuvoje būtų logiškas ir dėsningas įvykis. Tačiau žiūrint į minėtos bausmės raidą Lietuvos istorijoje, reikėtų atsižvelgti ir į nesėkmes, kurias patyrė mirties bausmės panaikinimo iniciatoriai, įvertinti jų priežastis bei darytas klaidas. Mirties bausmės panaikinimui būtinas tam tikrų sąlygų buvimas. Visų pirma, reikalingas žmonių švietimo stiprinimas, palaipsniui bandant sumažinti mirties bausmės šalininkų skaičių. Su tuo susijusi teisinė reforma, kurios sėkminga eiga, visų pirma sėkminga institucijų išaiškinančių nusikaltimus veikla, gali įrodyti žmonėms šios bausmės nereikalingumą. Tačiau net pasikeitus kriminogenei situacijai, dauguma Lietuvos gyventojų vis tiek bus mirties bausmės šalininkais. Vien dėl to mirties bausmės panaikinimo momentu būtina stabili politinė padėtis. Šiam žingsniui pasirūžusi valdžia turi būti stipri ir pajėgi rizikuoti savo populiarumu, kitaip šios bausmės panaikinimas, iššaukęs didelės tautos dalies nepasitenkinimą, gali būti krizės valdymo ir valdžios organuose priežastimi. Stendamasi išvengti tokios padėties, Seimo narių grupė 1998 metų sausio 15 dieną kreipėsi į Lietuvos Konstitucinę Teismą su prašymu ištirti ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcija, numatanti mirties bausmę, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

LITERATŪRA

1. S. Daukantas, Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. Vilnius, 1976
2. V. Andriulis, Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. Teisės bruožai Lietuvoje XV-XIX. Vilnius, 1980
3. A. Janulaitis, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija. Vilnius, 1916
4. K. Jablonskis, Lietuvos valstybės ir teisės istorija iki XVI a. vidurio.- Vilnius, 1970
5. M. Maksimaitis, S. Vansevičius, Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius. 1997
6. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. 5 t. Vilnius. 1979
7. M. Maksimaitis, V. Vansevičius, Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius. 1997
8. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. I t. Vilnius, 1989
9. V. Raudeliūnas, Mirties bausmė Senovės Lietuvoje. //Pozicija Nr.2, 1997
10. V. Stankevičius, Baudžiamoji teisė. Kaunas, 1925
11. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. II t. Vilnius, 1905
12. V. Andriulis, Mirties bausmė Lietuvoje 1918-1940 m.// Pozicija. Nr.2 1997
13. Vyriausiojo Tribunolo Visuotinių susirinkimų nutarimai, baudžiamųjų ir civilinių kasacinių bylų sprendimai. T. IV, Kaunas, 1934.
14. V. Andriulis, Mirties bausmė Lietuvoje 1918-1940 m.// Pozicija. Nr.2 1997
15. J. Elzbergas, "Išimtinė" bausmių sistemoje".// Pozicija. Nr.2 1997
16. Informacija ir pasiūlymai dėl mirties bausmės problemos sprendimo Lietuvos Respublikoje pagal Europos Tarybos Teisinių reikalų ir Žmogaus teisių komitetų pateiktus anketos klausimus, papildant naujais duomenimis. Teisės institutas. 1995 m. vasario 23 d.
17. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas/ / Žmogaus teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys, Vilnius, 1991
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6d. nutarimas Nr. 309. "Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslaptį sudarančių žinių sąrašo patvirtinimo", Valstybės Žinios, 1996. Nr. 22-579